

Ștefan AFLOROAEI

Sensibilitate și sens

Ș. A. – profesor la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, Departamentul de Filosofie. Susține prelegeri de Hermeneutică filosofică, Metafizică, Ideea europeană și Teorii ale interpretării.

Membu corespondent al Academiei Române. Cărți publicate: *Ipostaze ale rațiunii negative*, 1991; *Întâmplare și destin*, 1993; *Lumea ca reprezentare a celuilalt*, 1994;

Cum este posibilă filosofia în estul Europei, 1997; *Locul metafizic al străinului*, 2003; *Metafizica noastră de toate zilele*, 2008; *Privind altfel lumea celor absurde*, 2013.

Spunem adesea că unele fapte au sens iar altele nu au. Facem acest lucru cu aproape orice afirmație sau negație, consimțire sau refuz. O facem indiferent că avem în vedere cele vorbite sau cele scrise, un eveniment sau un vis, această viață sau ceea ce nu există. Doar că arareori spusele noastre au acel înțeles elementar și simplu pe care îl pretind. În chip ciudat, noi ratăm ușor sensul tocmai atunci când vorbim despre sens și nonsens, mai ales când sunt în joc sensul acestei vieți și al lumii nemijlocite de care ea ține.

O sursă a acestei ciudățenii o ascunde însuși cuvântul „sens”, căci nu e dificil să constați cât de variate – și mai ales eterogene – pot fi accepțiunile lui. Dacă ar ține de o limbă necunoscută

Sensibility and sense. Even though we constantly pursue a possible sense in all that we say or do, it is precisely the sense itself that is easiest to miss. One source of that peculiarity consists, probably, in what we call "sense", the almost unlimited variety of acceptations of that word. Yet I think that something else is more important: the fact that the possibility of sense is essentially linked to the life of certain senses, of some forms of sensibility. Therefore, we ought to return more often to the meaning of life of a sense - of a means of sensibility - while pursuing to constitute sense. Yet our senses, as we know, are not necessarily bound to our sense organs; there is a sense of image and a sense of logical form, a sense of value and a sense of the metaphysical. The life of those senses means endless possibilities of certain senses, sensual diversity and brightness, just as the atrophy thereof means the death of the corresponding senses.

și ai căuta să-ți clarifici termenul cu ajutorul unui dicționar obișnuit, nu ai înțelege mai nimic. Iar dacă ai căuta să vezi unele sinonimii, starea de năuceală ar fi sigură. Ce ar putea să aibă în comun, de pildă, „formă”, „cauză” și „judecată”? Dar „direcție”, „mesaj” și „sfârșit”? Unele accepțiuni dețin o impresionantă carieră metafizică: „ființă” sau „temei”, „rațiune”, „spirit”, „idee” sau „concept”. Altele încă își fac auzit sunetul lor grav, eshatologic: „menire”, „destinație”, „finalitate”, „sfârșit”. Există accepțiuni ce duc în spate greutatea unor mari doctrine moderne: „cauză” și „scop”, „ordine”, „conexiune”, „valoare”. Sau a unor cercetări logice târzii: „schemă”, „formă”, „funcție”, „justificare”, „coerență”. Altele, aparent mai accesibile, generează în continuare dispute hermeneutice: „intenție” și „semnificație”, „comprehensiune”, „perspectivă” sau „punct de vedere”, „interpretare”¹. Este sesizabilă noua ofensivă a unor accepțiuni de inspirație pragmatică: „uzaj”, „întrebuințare”, „metodă”, „relație”. Unele accepțiuni copleșesc prin generalitate: „logică”, „referință”, „conținut”, „formă”. Sau prin uzul lor cazon și ideologic: „obiectiv”, „rol”, „funcție”, „importantă”, „plan”, „linie”. Există accepțiuni care nu-și ascund aerul vizionar, de pildă „loc” (propriu unei vieți), „timp” (al realizării de sine), „destin”, „sfârșit” (revelator) sau „adevăr”. Încă sunt solicitați unii termeni vechi („noi-mă”, „menire”, „tâlc”, „motivație”), eventual semnificații vechi ale unor termeni comuni („țintă”, „spirit”, „însemnare”, „simț”, „lanț”, „urmare”, ca atunci când se spune: „urma alege”). Există și accepțiuni vagi, ciudate pentru urechea de astăzi (în limba română, „meșteșug”, „merchez”, „șir”, „tocmeală”, „legătură”, „socoteală” sau „judecată”, „însemnare”, „cont”, „preț”, „chip”, „fel”, „mod”). Alături de toate acestea, unele refac aproape nevinovat o veche și simplă imagine: „cale”, „drum”, „direcție”, „orientare”². Ca să parafralez o afirmație celebră, aristotelică, în multe feluri se spune sensul și în la fel de multe este spus.

Așadar, o varietate aproape dezarmantă de cuvinte și lucruri. Însă faptul ca atare este firesc și pozitiv în evoluția unei limbi. Desigur, fiecare accepțiune a cuvântului „sens” poate genera o arborescență de noi accepțiuni, care, la rândul lor, ar genera altele și altele, într-o manieră de felul celei fractalice. Ne-am putea imagina cu oarecare libertate că, *in aeternitate*, când toate accepțiunile și jocurile de limbaj ar fi realizate, cuvântul „sens” ar epuiza posibilitățile semantice ale unei limbi, ar satura orice intenție de semnificare. Sensul de a fi al limbii ar deveni atunci însăși explicitarea de sine a unui singur cuvânt.

Ce anume însă doresc să spun? Cu fiecare accepțiune numită mai sus e în joc o anumită fenomenologie – apariția sau retragerea sensului, constituirea sau dezarticularea acestuia – și nicidecum ceva dat ca atare. Are loc un episod din viața sensului, o secvență din dinamica lui variată și inepuizabilă. Iar o asemenea fenomenologie privește întotdeauna simțurile omenești, modul de percepție sau de reprezentare, de înțelegere și de expresie. Așadar, privește însăși sensibilitatea omului, indiferent că vorbim de cea senzorială sau de cea logică, de cea estetică sau de cea metafizică.

Să ne amintim că termenul latin *sensus* conservă o bifurcație semantică neobișnuită, surprinzătoare pentru înțelegerea noastră de astăzi. Căci înseamnă atât „simț”, „simțire”, „putere de a simți”, cât și „semnificație”, „judecată”, „idee”. Deși trimite în primă instanță la ceea ce e propriu anumitor simțuri („senzație”, „percepție”, „sentiment”), anunță imediat și accepțiuni ce par străine acestora („gând”, „opinie”, „înțeles”). Merită reținut acest lucru, anume că există o rădăcină comună pentru „simț” și „sens”, ceea ce poate fi recunoscut și în unele limbi moderne. La fel și în cazul pluralului *sensa* (deopotrivă „simțuri” și „sensuri”, „simțăminte” și „înțelesuri”); elementul comun era desemnat cu termenul *sensualis* („sensual”, „care ține de sens”)³. O distincție veche, sensibil / inteligibil, este regăsită astfel în chiar originea comună a celor doi termeni. Cred că ar trebui să ne întoarcem mai des la ceea ce înseamnă viața unui simț – a unui mod de sensibilitate – în constituirea sensului. Iar simțurile noastre, așa cum știm, nu sunt doar cele legate nemijlocit de organele senzoriale. Există deopotrivă un simț al imaginii și un simț al formei logice, un simț al valorii și un simț al celor simbolice. Auzim frecvent vorbindu-se despre simțul limbii și simțul estetic, simțul moral și cel practic, simțul istoric și cel religios. La fel, despre bunul simț și simțul comun (*sensus communis*). Știm cât de mult contează actul de consimțire, cel prin care devine posibil consensul, sau, în situații opuse, disentimentul, din care se naște disensul. Fiecare simț poate fi exersat în multe moduri, încât, dacă sesizăm atât de multe accepțiuni ale sensului, faptul se datorează și acestei lumi inepuizabile a simțurilor omenești. Viața lor înseamnă nesfârșite posibilități ale unor sensuri, diversitate și strălucire sensuală, așa cum eclipsa ori atrofierea lor înseamnă moartea acelor sensuri care le corespund. E normal să căutăm, prin urmare, relația unui posibil sens cu un anumit simț, cu o formă de sensibilitate.

Avea să se spună că „sens are orice lucru care se poate înțelege”⁴, numai că înțelegerea cunoaște ea însăși multe moduri, fiecare exprimând viața și deopotrivă limitele unui anumit simț. S-ar putea relua această spusă și altfel: „sens poate avea orice lucru care se poate simți” (acceptând semnificația mai liberă a celui din urmă cuvânt). Sau, neuitând o replică târzie, am putea relua spusa de mai sus cu o altă parafrază: „lucrul ce poate fi simțit este sens”⁵. Dacă primul enunț („sens poate avea orice lucru care se poate simți”) deschide câmpul vast al posibilității sensului, într-un fel nelimitat, cel de-al doilea („lucrul ce poate fi simțit este sens”) aduce în atenție înseși limitele sensului. Mai precis, ne lasă a înțelege că doar într-o anumită măsură ceva poate fi simțit, măsură ea însăși echivocă, încât sensul – ceea ce se arată astfel – aduce cu sine propria negație. În definitiv, lucrul simțit și actul de simțire nu se epuizează în acel sens care se arată; odată cu modul în care se arată, survine și cel prin care se retrage sau „se ascunde”. De altfel, cum ar putea să survină un sens dacă ceva nu s-ar limita – sau nu s-ar delimita – pe sine? Și cum am putea recunoaște un sens – ceva cu sens – dacă nu i-am recunoaște totuși o limită? Or, recunoscându-i o limită îi sesizăm o semnificație, ceea ce înseamnă că limita însăși constituie un nume al sensului. La fel și cu privire la ceea ce apare lipsit de sens, opus sensului: nu ne este accesibil decât ca sens, „chiar și atunci când este lipsă de temei (*Abgrund*)”, abis al lipsei de sens” (*Ființă și timp*, § 32). Desigur, e vorba întotdeauna de niveluri distincte la care sensul – eventual ceva lipsit de sens – se arată în raza noastră de comprehensiune.

Vedem încă o dată că întoarcerea la lumea simțurilor, atunci când vorbim de un sens ori altul, apare de neocolit. Cu fiecare simț devin posibile multiple locuri ale sensului, fapt ce exprimă atât puterea acestuia de a se reface⁶, cât și evidența unor limite, o mai bună recunoaștere a limitelor proprii.

Astfel îmi explic faptul că, în destule cazuri, sinonimia unor termeni – bunăoară „sens” și „rost” – conservă o diferență insolubilă. În conferința *Cunoaștere și asceză*, susținută în 1943 la Cernăuți, Noica simte nevoia să distingă între sensul cunoașterii și rostul acesteia; sensul – simpla ordine sau schema – unui act de cunoaștere are un caracter neutru, comun, pe când rostul său devine evident doar într-o experiență personală, așa cum o trăiește irepetabil cineva anume. Din același motiv unele

sinonimii sunt doar aparente, de pildă când o posibilă accepțiune a sensului (precum „conținut”, „formă”) rămâne pur abstractă⁷. Altele însă, chiar și în forme aparent pleonastice, devin clarificatoare. Hans-Georg Gadamer, de pildă, consideră că „sensul este întotdeauna sens al direcției”: dacă e vorba de o frază, urmează a-i recunoaște direcția de sens în chiar mulțimea de efecte semantice; dacă e vorba de o întrebare, precum cea cu privire la sensul ființei, atunci în joc este „o direcție a interogării” și nicidecum un anumit răspuns⁸. Uneori e lăsată deoparte accepțiunea substantivală pentru o alta adverbială, interogativă: „cum?”, „încotro?”, „cătorece?”, tocmai astfel de expresii ar anunța mai bine decât altele posibilitatea sensului. În *Ființă și timp*, § 32, se spune fără echivoc: „Sensul este, către ce-ul proiectului (*Woraufhin des Entwurfs*) de la care pornind ceva devine inteligibil ca ceva”. Desigur, afirmația privește de această dată o anumită ontologie, sesizată mai întâi în structura ei formală. Este vorba de ontologia proprie acelei ființări care, prin chiar faptul de a-fi-în-lume, poate să fie cu sens sau fără sens.

De ce totuși se pot evita cu greu unele confuzii, de pildă între „sens” și „semnificație”, „sens” și „înțeles”? Așa cum știm, în alcătuirea unor spuse cu sens poți sesiza cuvinte fără semnificație, iar în spuse lipsite de sens, cuvinte cu o semnificație clară. Analogic, fapte cu o semnificație evidentă pot compune întâmplări fără sens, așa cum în alcătuirea unor întâmplări cu sens sunt prezente fapte lipsite de semnificație. Cât privește diferența dintre „sens” și „înțeles”, întâlnim ușor propoziții cu sens (din punct de vedere formal, să spunem) și fără nici un înțeles. De pildă, dacă cineva străin ar trece în grabă pe lângă tine și ți-ar spune la ureche: „Socrate este muritor”, ca apoi să se facă nevăzut, ai recunoaște un sens al celor auzite, nu însă și înțelesul lor (căci nu știi, bunăoară, de ce străinul a spus așa ceva și de ce ți-a spus tocmai ție, acolo și în acel moment)⁹. Sigur, cel căruia străinul îi aruncă în grabă acea propoziție va căuta de unul singur un înțeles (de pildă, „probabil e vorba de un nebun!”). La fel, putem întâlni spuse lipsite de sens (din punct de vedere logic, să zicem) și totuși cu înțeles (în ordine morală sau religioasă). Ce aș putea spune cu privire la astfel de cazuri? Confuziile frecvente vorbesc de însăși viața acelor simțuri ce fac posibilă apariția sau retragerea unor sensuri. Câtă vreme viața lor e săracă, sumară sau frustră, e firesc să nu caute unele diferențe concrete. Cu atât mai puțin se vor orienta către – sau vor avea nevoie de – acele distincții care sunt

realmente elevate, libere. Sărăciei din viața unor simțuri îi corespunde sărăcia sensului, apariția lui rară sau confuză. Însă lucrurile nu sunt atât de simple pe cât apar în primă instanță. De obicei, sărăcia unui simț însoțește starea de inflație a altui simț, nevoia lui nelimitată de expresie. Cu aceasta, cel din urmă tinde să vadă cum orice are sens, eventual cum nimic nu are sens.

Note ■ ¹ În ceea ce privește înțelegerea sensului ca „perspectivă”, „interpretare”, ea va fi celebrată exploziv în paginile lui Friedrich Nietzsche (cf. *Voința de putere*, §§ 481, 556, 567, 589, 590). Așa cum spune într-un fragment, când cineva „nu mai deține forța de a interpreta”, voința de a conferi sens unor lucruri, atunci proiectează sensul în lucruri, îl vede inerent acestora, ca și cum în ele ar exista realmente o voință (§ 585).

² Sigur, astfel de accepțiuni oferă *in abstracto* doar simple posibilități de semnificare, nu însă și sensuri, întrucât acestea din urmă presupun locuri „textuale” și folosirea concretă a unui limbaj. Așadar, dacă există semnificații ale cuvântului „semnificație”, nu există sensuri ale cuvântului „sens”; cf. Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, Editura ARC, Chișinău, 2000, p. 245-248.

³ S-a observat că termenul „sens” (față de „semnificație” ori „desemnare”) nu dispune în limbile europene de un verb propriu și, prin urmare, de un derivat verbal (Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său*, antologie realizată de Dorel Finaru, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2009, p. 117, n. 1). Probabil că acest fapt ține de un proces petrecut mai târziu, căci latinescul *sensus* corespunde verbului *sentire*, „a simți”, „a percepe”, dar și „a înțelege”, „a distinge un sens”.

⁴ Cf. Wilhelm Ettelt, *Die Erkenntniskritik des Positivismus und der Möglichkeit der Metaphysik*, Rodopi N.V., Amsterdam, 1979, p. 136, unde e reluată spusa lui Karl Bühler: „Sinn hat alles, was man verstehen kann” (din scrierea *Krise der Psychologie*, 1927).

⁵ Replica, pe care o bănuiesc aici, vine odată cu celebra spusă a lui Gadamer: „Das Sein, das verstanden werden kann, ist Sprache” („Ființa ce poate fi înțeleasă este limbaj”); cf. *Adevăr și metodă*, partea a treia, III, c). Filosoful va oferi o cheie de lectură acestei spuse. „Atunci când am scris propoziția ‚Ființa ce poate fi înțeleasă este limbaj’,

semnificația ei era aceea că ceea ce este nu poate fi niciodată înțeles în întregime. Aceasta e semnificația ei, în măsura în care tot ce deține un limbaj trimite întotdeauna dincolo de ceea ce ajunge la nivelul expresiei” (traducere de Gabriel Cercel *et alii*, Editura Teora, București, 2001, p. 599).

⁶ Cf. Algirdas Julien Greimas, *Despre sens. Eseuri semiotice*, traducere de Maria Carpov, Editura Univers, București, 1975, p. 30).

⁷ Unele dificultăți în această privință au fost sesizate de multă vreme, o lucrare clasică fiind cea semnată de C. K. Ogden & I. A. Richards, *The Meaning of Meaning. A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism*, 1923.

⁸ Hans-Georg Gadamer, *op. cit.*, p. 474, 625. O asemenea direcție de sens devine posibilă, de pildă, într-un dialog și în acel limbaj împărtășit în comun pe care dialogul îl pregătește (p. 625).

⁹ Robin G. Collingwood pare să fie mai „drastic” în această privință. Sensul, la fel coerența și contradicția, adevărul și falsitatea, „aparțin propozițiilor numai în calitatea lor de răspunsuri la întrebări” (O autobiografie filosofică, traducere de Florin Lobonț și Claudiu Mesaroș, Editura Trei, 1998, p. 61). Abia întrebările noastre, odată cu acele credințe sau imagini prealabile pe fondul cărora se ivesc, fac trecerea de la posibilitatea abstractă a sensului la prezența lui concretă.